

ХАРИЗМА В ІДЕОЛОГІЇ ОУН (1920–1930-ті рр.)

Двадцятиліття між двома світовими війнами завжди викликало особливий інтерес істориків. Період загальноєвропейської моральної і психологічної кризи був насичений резонансними політичними подіями, радикалізацією суспільних настроїв, інтеграцією в політичне життя нових доктрин та ідеологій, загостренням міжнародних конфліктів. Одним із центральних питань світової політики 1920-х–1930-х рр. стало право народів на національне самовизначення.

До сьогодні залишаються актуальними дискусії навколо ідеологій (або ж ідейних основ) та діяльності східноєвропейських націоналістичних рухів і організацій міжвоєнної доби. Серед іншого вчених цікавить проблема ідеологічних впливів, під якими формувалися ці рухи, а відповідно – проблема їхнього «внутрішнього характеру».

В сучасній науці практикується дослідження націоналістичних рухів з погляду наявності в них ознак, притаманних фашизму (насамперед італійському) та нацизму. До числа таких ознак належить принцип харизматичного лідерства. Методологію аналізу харизматичності пропонує румунський історик Константин Йордачі, який, базуючись на теорії харизматичного лідерства німецького соціолога, економіста і правознавця Макса Вебера, у своїх працях «Харизма, релігія та ідеологія: міжвоєнний румунський Легіон Архангела Михаїла» та «Харизма, політика і насильство: Легіон “Архангела Михаїла” у міжвоєнній Румунії»¹ спробував розглянути румунський Легіон Архангела Михаїла, або так звану Залізну гвардію, саме як харизматичну організацію, в якій, власне кажучи, елемент харизми належав до ключових ознак. Варто зазначити, що К. Йордачі, хоч зараховує, як

¹ Див.: Iordachi C. *Charisma, Politics and violence: The Legion of the «Archangel Michael» in inter-war Romania*. – Trondheim, 2004. – 190 p.; Iordachi C. *Charisma, religion and ideology: Romania's Interwar Legion of the Archangel Michael // Ideologies and National Identities: The case of twentieth-century Southeastern Europe / Ed. by John R. Lampe & Mark Mazower*. – Budapest; New York, 2004. – P. 19–53.

і багато інших західних дослідників, Леґіон Архангела Михаїла до організацій фашистського типу, проте наголошує на відмінностях від італійського варіанту фашизму².

За останні роки у вітчизняній історіографії поживавилася дискусія щодо рис фашистських рухів в українському міжвоєнному націоналізмі (йдеться насамперед про діяльність ОУН, праці її членів та ідеологів). До цього питання зверталися Джон Армстронг, Олександр Зайцев, Кость Бондаренко та ін.³ Ці дослідники підтверджують наявність принципів вождизму, ієрархії, релігійного підтексту та інших рис, на яких наголошує К. Йордачі, розглядаючи харизматичний румунський націоналізм. У такому контексті цікавим і доцільним є проаналізувати «харизматичність» українського націоналістичного руху, його організацій (чи, радше, організації), застосувавши теорію М. Вебера та підхід румунського дослідника.

У цій статті спробуємо: а) визначити основні риси харизматичних організацій; б) проаналізувати документи ОУН міжвоєнного періоду та праці її діячів на предмет наявності в них ознак «харизматичного лідерства» за М. Вебером; в) підтвердити або спростувати наявність в ОУН ознак харизматичної організації.

Харизма

Концепцію харизматичного лідерства вперше запропонував М. Вебер. У праці «Домінація і стратифікація» він визначив три «чисті» характери (типи) легітимності політичної влади:

1) Раціональний характер – опирається на поширену віру в юридичну силу законів і право уповноважених керувати (тобто легальна влада).

2) Традиційний характер – опирається на поширену віру у святість традицій і легітимність уповноваженої таким чином влади (традиційна влада).

² Тут автор застосовує термін «variety of fascism». Див.: Iordachi C. *Charisma, Politics and violence*. – P. 8.

³ Див.: Armstrong A. *Ukrainian Nationalism*. – 3rd edition. – Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1983. – 271 p.; Зайцев О. Фашизм і український націоналізм (1920–30-ті рр.) // «І»: незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2000. – Ч. 16. – С. 86–104; Бондаренко К. Фашизм в Україні. До історії проблеми // Українські варіанти. – 1997. – № 2. – С. 77–78; Грицак Я. *Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст.* – К.: Генеза, 1996. – 356 с.

3) Харизматичний характер – опирається на непоширену посвяту божеству, героїзм чи неординарний характер особистості та на відкриті дії цієї особистості (харизматична влада)⁴.

Теорію харизми німецький мислитель розвинув у працях «Харизматична влада» («Charismatic authority») і «Узвичаєння харизми» («The Routinization of charisma»). Отже, під поняттям харизми М. Вебер розуміє «непоширену властивість окремої особи, [яка] надає цій особі надприродну, надлюдську чи принаймні якусь надзвичайну силу, яка не є притаманною іншим індивідуумам»⁵. Своєю чергою К. Йордачі зараховує харизматичне лідерство до родових ознак ідеології фашизму (generic fascism)⁶. Дослідник зосереджує увагу на таких ключових рисах харизматичної організації:

- по-перше, «дар благодаті» – певна властивість особи, завдяки якій вона вирізняється з-посеред звичайних людей і трактується як наділена надприродними, надлюдськими чи принаймні винятковими якостями⁷.
- по-друге, протиставлення бюрократії (мовляв, якщо бюрократія спочатку мінє соціальний і матеріальний порядок у суспільстві і вже через нього впливає на людей, то харизма навпаки – здатна насамперед міняти людей, а відтак діяти через них⁸);
- по-третє, наявність лідера з підпорядкованою йому соціальною інфраструктурою і особливою місією (своєрідного месії), а також присутність певного містичного символу (приклад лідера – Корнелій Кодряну, приклад символічної особи (патрона) – Святий Михаїл);
- по-четверте, наявність місії (вона може виявлятися у різних сферах і на різних рівнях, починаючи від символічної «місійної легітимації» і закінчуючи метою; у Румунії, за словами К. Йордачі, спостерігаємо вдале поєднання націоналізму та релігії⁹), а відповідно – пропаганда культів (релігійних

⁴ Weber M. *Domination and Stratification*. 11. *Legitimacy and the types of Authority* // Weber Max, 1864–1920. *Sociological writings* / Ed. by Wolf Heydebrand. – New York, 1994. – P. 31.

⁵ *Ibid.* – P. 32–33.

⁶ Iordachi C. *Charisma, Politics and violence*. – P. 18.

⁷ *Ibid.* – P. 20.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.* – P. 32

або секулярних), фанатизму (апокаліптичний елемент), жертовності.

- нарешті, харизматична організація має чітко сформульовані моральні та ідеологічні засади для своїх членів з яскраво вираженим релігійним підтекстом; поряд з високою метою (місією), певні духовні, світоглядні цінності (приміром, «формула спасіння» – «salvation formula», яку, за словами К. Йордачі впроваджував К. Кодряну) сприяють особливій самоідентифікації членів, як, до прикладу, легіонера – християнського воїна в Румунії.

Ще однією важливою ознакою є суттєва перевага принципу харизматичного лідерства (до прикладу, т. зв. «вождівський принцип» – «Führerprinzip») над принципами партійної організації, відсутність чіткої політичної програми, що може бути заміненна символічними документами, в яких акцентується, зокрема, на необхідності спасіння (воскресіння) нації, боротьби зі злом тощо. Також, аналізуючи харизматичність «Залізної гвардії», дослідник неодноразово наголошує на характерному для її ідеології елементі ксенофобії, а звідси й антисемітизму (зважаючи на етнічну специфіку краю), однак, дискусійним виглядає питання, чи потрібно, слідуючи за К. Йордачі, вводити цю рису в модель харизматичної організації як обов'язкову.

Харизматичність націоналізму зароджується ще на стадії студентських рухів, а повноцінно втілюється вже у сформованих організаціях.

ОУН

Проаналізувавши ключові риси харизматичності суспільно-політичного руху та розглянувши їх на прикладі румунського націоналістичного об'єднання, повернемося до націоналізму українського, який у міжвоєнну добу втілювався в діяльності ОУН. Утворена 1929 р. внаслідок об'єднання Української військової організації (УВО), Групи української національної молоді (ГУНМ), Легії українських націоналістів (ЛУН), Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ), ОУН поставила перед собою чітку мету – встановлення незалежної української держави, або ж «опанування української національної дійсності на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями»,

ведучи загальноукраїнську політику державництва без жодних класових пріоритетів¹⁰. Досягнення цієї мети, за словами Голови УВО та Проводу ОУН полк. Євгена Коновальця, неодмінно мало би спричинити перебудову Східної Європи¹¹.

Поразка національної революції і неможливість утворити власну державу легальним шляхом, зневіра в позитивному для українців вирішенні питання національної державності на міжнародному рівні (попри неодноразово заявлене право колишніх народів Австро-Угорщини на самовизначення, українцям його реалізувати не вдалося), нездатність легальних політичних партій Західної України забезпечити в діалозі з польською адміністрацією гідні стандарти національного життя українцям, що потерпали від неприхильної до національних меншин політики уряду – ці та інші фактори посприяли радикалізації настроїв серед українського населення, мобілізації на боротьбу проти тих, кого вважали «гнобителями» і «чужинцями». Не викликає подиву факт, що ідеологія українського націоналізму поширювалася насамперед серед молоді, на очах якої розпалась Австро-Угорська імперія, прокотилося кілька воєн, піднялася політична хвиля національного відродження, та невдало закінчилася спроба встановлення української державності. Поразку державотворчих змагань західноукраїнське суспільство сприймало як несправедливість, що стала наслідком браку національної волі, слабкості інтелігенції, несприятливого міжнародного контексту тощо. Тому протягом міжвоєнного двадцятиліття громадськість зберігала віру у здійснення національних державницьких прагнень і чекала на слушну нагоду. Саме такою нагодою міг стати новий міжнародний військовий конфлікт.

За словами дослідника ОУН Петра Мірчука, однією з ключових прикмет ОУН виявилась ідеологічна чіткість її платформи¹². На відміну від Легіону Архангела Михаїла, ОУН одразу сформулювала строгий політичний курс, він висвітлений у її програм-

¹⁰ *Постанови Конгресу Українських Націоналістів (Докінчення)*. – IX. Організація Українських Націоналістів // *Розбудова нації*. – 1929. – Ч. 3-4. – С. 178.

¹¹ *Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки*. – Вид. 3, доповнене. – К., 2007. – С. 77.

¹² *Мірчук П. Євген Коновалець. Лідер українського визвольного руху / Репринтне видання 1958 р.* – Львів, 1990. – С. 86.

них документах, які ухвалив Конгрес Українських Націоналістів у січні–лютому 1929 р. У Постановах Конгресу сформульована концепція державного устрою України, принципи міжнародної, промислової, фінансової, освітньої, військової, релігійної політики тощо. Зокрема, ними передбачено право приватної власності, восьмигодинний робочий день, безплатну освіту та ін.¹³ За словами Володимира Мартинця, одного зі співзасновників ОУН, редактора часопису «Сурма», усі згадані програмні принципи повинні бути реалізовані в незалежній Україні: «[...] чи то шкільна політика, чи міжнародня, чи соціальна, всі вони стремлять до одної спільної мети: дати національній ідеї найвідповідніші основи для здійснення її в Самостійній Національній Соборній Українській Державі»¹⁴. У проекті Постанов щодо української зовнішньої політики чітко визначені кордони майбутньої Української Держави¹⁵. Окрім того, тут подано тлумачення понять «нація», «націоналізм», «українська державність». Зокрема, під терміном «український націоналізм» оунівці розуміли «духовий і політичний рух, зроджений з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави й цілі творчого буття»¹⁶.

В Устрої ОУН законодавчим органом Організації оголошувався Збір Українських Націоналістів, виконавчим – Провід Українських Націоналістів (ПУН)¹⁷.

Ідейною основною діяльності оунівців дослідники вважають концепцію «чинного націоналізму» відомого українського філософа та публіциста Дмитра Донцова, принципи «націократії» Миколи Сціборського, праці Юліяна Вассіяна, Дмитра Андрієвського та ін. Втім, безпосередньо ідентифікувати з ОУН Д. Донцова неправильно, оскільки частина його поглядів була неприйнят-

ною для оунівців, наприклад стосовно питань релігії та церкви, національних меншин. Натомість його можна вважати, за словами Д. Андрієвського, одного з чільників ПУНу, дороговказом, що «викрив у наших душах джерело національної сили й збудив волю до чину»¹⁸. Крім того, були спроби залучити Д. Донцова до членства в ОУН – одна з них відбулася 1927 р., коли Володимир Мартинець відвідував Галичину¹⁹, – які, проте, не мали успіху.

Одну з ключових ролей у формуванні ОУН, без сумніву, виконував комендант УВО, а згодом Голова ПУНу, Євген Коновалець. Він був обраний Головою ПУНу одноголосно, і незмінно очолював Провід аж до 1938 р.²⁰, себто до моменту загибелі від рук радянського агента Павла Судоплатова. До цього часу саме його вважали лідером Організації.

Тут варто зробити важливу ремарку: в сучасній історіографії існують думки про відсутність монолітності в ОУН ще від початків її заснування (що згодом вилилось у розкол 1939–1941 рр.). Таке судження, для прикладу, обґрунтовує історик Георгій Касьянов. Дослідник стверджує, що «майже безпосередньо після утворення ОУН розпочалися серйозні тертя між вищим керівництвом (Проводом ОУН), у якому домінували представники еміграції, та Крайовою езекутивною ОУН на західноукраїнських землях»²¹. Офіційний розкол ОУН Касьянов трактує як «фактичне оформлення реального стану справ»²². Таким чином постає закономірне питання: чи можемо говорити про харизматичний характер ОУН (за методологією К. Йордачі), визнаючи, що на теренах, де вона діяла, вплив і авторитет її лідера не був абсолютним, ба навіть існувала опозиція в самій Організації? Однак спробуймо абстрагуватися від цього питання і розглянути інші аргументи.

¹³ Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 1-2 – С. 1–3.

¹⁴ Мартинець В. По Конгресі // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 1-2. – С. 4.

¹⁵ Проект постанов державно–політичної комісії, складений З. Пеленським. 1929 р. [30 січня – 1 лютого] // Конгрес українських націоналістів 1929 р.: документи і матеріали. – Львів, 2006. – С. 307.

¹⁶ Постанови Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 3-4. – С. 131.

¹⁷ Витяг з устрою Організації Українських Націоналістів // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 1-2. – С. 63.

¹⁸ Цит. за: Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. – Київ, 2006. – С. 235.

¹⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С. 71.

²⁰ Звідомлення Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 1-2. – С. 61.

²¹ Касьянов Г. Ідеологія ОУН: історико–ретроспективний аналіз // Український історичний журнал. – 2004. – № 1. – С. 29.

²² Там само.

Ідеологія та місія

У праці «Український націоналізм» американський дослідник Джон Армстронг, опираючись на дослідження історика Карлтона Дж. Гейза²³, визначив «світоглядні параметри українського інтегрального націоналізму». Згодом до цих принципів звернувся український історик Г. Касьянов, у статті «Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз»²⁴. Основними рисами українського націоналізму на думку Армстронга були:

1. Віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають підпорядковуватись усі інші. На думку американського дослідника, це суто тоталітарна концепція²⁵.
2. Апеляція до містичної за своєю суттю ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю, – зазвичай, заснованої на припущенні, що в одне органічне ціле їх об'єднують біологічні ознаки або незворотні наслідки спільного історичного розвитку*
3. Підпорядкування раціональної, аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям, ірраціональності.
4. Вираження «національної волі» («волі нації») через харизматичного лідера та еліту націоналістів-ентузіастів, організованих у єдину партію.
5. Культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням вищої біологічної життєздатності нації.

Із таким визначенням рис українського націоналізму можна погодитися лише частково. Безсумнівно видається судження, що український націоналізм в основу своєї діяльності ставив саме ідею особливої цінності української нації та її ключової ролі у стратегії суспільно-політичної діяльності Організації.

²³ Carlton J. H. Hayes. *The historical evolution of modern nationalism* – New York, – 1948. – P. 75.

²⁴ Касьянов Г. *Ідеологія ОУН*. – С. 30–31.

²⁵ Armstrong A. *Ukrainian Nationalism*. – 3rd edition. – Englewood, Colorado, 1983. – P. 13.

* Деяко штучним видається застосування тут терміну «містичні ідеї», хоча подібний термін («національна містика») вживає і Дмитро Донцов у праці «Націоналізм» (Львів: *Нове життя*, 1926. – С. 246–248), адже йдеться про цілком раціональні ознаки нації, а саме спільність біологічних характеристик та історичного минулого її представників.

У «Нарисі історії ОУН» Петро Мірчук згадує, що ще при ухваленні ідеології ОУН на Конгресі 1929 р. між членами ідеологічної комісії відбулася дискусія, в якій фігурували дві основні лінії: одна частина її учасників, серед яких були Юліян Вассіян, Степан Ленкавський та Степан Охримович, висували ідеологічну платформу, близьку до концепцій Миколи Міхновського та Дмитра Донцова²⁶. Друга частина – Дмитро Андрієвський, Дмитро Демчук та ін. – схилилися до матеріалістичного світогляду та демократизму типу «уенерівщини»²⁷. Врешті перша платформа перемогла.

У Постановках Конгресу Українських Націоналістів «українська нація» означається як «вихідне заложення кожної чинности та метове назначення кожного прямування українського націоналізму», оскільки вона є «найвищим типом людської спільности»²⁸. Держава, своєю чергою, розглядається як найбільш прийнятна політична організація національного життя, зовнішня форма взаємодії всіх діючих сил нації. На думку Д. Андрієвського, кожна нація є організацією «вищого порядку, більш вироблена [...] органічна цілість, цілість єдина, неподільна, неповторна»²⁹. В основі її діяльності вбачалася воля нації як рух, що «не піддається аналізу і мусить бути прийнятим в цілому»³⁰.

У теоретичній праці «Ідеологічні основи українського націоналізму» Ю. Вассіян розглядає різні аспекти питання національності. За його словами, національність – це «найглибша, найзагальніша й найтривкіша підстава людської соціальности», вона є «основним заложенням суспільної психології», «основний внутрішній факт суспільної свідомости»³¹. Емпіричний зміст нації уособлюють «конкретні людські одиниці, що носять у власній духовій будові основну форму своєї соціальности», який і втілюється у національності.

²⁶ Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. – С. 76–77.

²⁷ Там само. – С. 77.

²⁸ Постанови Конгресу Українських Націоналістів. – С. 131.

²⁹ Андрієвський Д. *Державний устрій: проект реферату 1928 р., 8 грудня // Конгрес українських націоналістів 1929 р.* – С. 168.

³⁰ Там само. – С. 169.

³¹ Вассіян Ю. *Ідеологічні основи українського націоналізму // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 3-4 – С. 67, 69.*

У 1926 р., за кілька років до постанови ОУН, у Львові з'явилася друком праця Д. Донцова «Націоналізм», у якій мислитель сформулював концепцію, що стала одним зі стовпів ідеології українського націоналізму. Розпочав цю працю Донцов гострою критикою світогляду більшої частини тогочасної української інтелігенції, який він означив терміном «провансальство». Негативна суть цього світогляду, на думку мислителя, полягала в його гуманності, толерантності, недалекоглядності, провінційності. Сформований під впливами ідей лібералізму, демократизму, соціалізму, пацифізму та ін., світогляд «провансальців» ставив ці ідеї понад національні інтереси, а тому був нездатним до формування здорового національного життя та, тим більше, до національного державотворення³². До прикладу, «провансальство» припускало незалежність без суверенності³³. «Я, Ми (нарід, чернь), добробут, кляса, земля (територія) – ось були ті “реальности”, які “видів” наш провансалець», – стверджував мислитель³⁴. Він визначав «провансальство» як світогляд «нижчих, переможених рас».

На противагу ж «провансальству» Дмитро Донцов запропонував волюнтаристську концепцію чинного націоналізму, яка повинна була стати «цілком новим духом» для української ідеї. Ключові параметри націоналізму за Д. Донцовим: а) воля нації до життя, влади та експансії; б) стремління до боротьби та свідомість її кінечності; в) національна романтика (сюди можна залучити національну міфологію); г) фанатизм як захоплення абстрактним, емоційність, безкомпромісність, відсутність буденної провінційної моральності³⁵. Нарешті, активним суспільним чинником, що повинен нести ідею, Д. Донцов вважав ініціативну меншість, а пасивним – народ³⁶. Мислитель стверджує: «Засади чинного націоналізму, який скрізь підкреслює момент волі, влади й агресії – є запереченням дотеперішніх засад “розуму”, “стихійности” й “порозуміння” [...] В чиннім націоналізмі: змістом

життя є активність і могутність нації, життєвою формою – національна боротьба, а духом життя – “романтика”, віра»³⁷.

В офіційних постановках Конгресу українських націоналістів головною метою організації було проголошено «оборону та поширення Незалежної Соборної Української Національної Держави», задля чого українські націоналісти «змагатимуть до зібрання творчих сил унутрі нації та до зміцнення її відпорності назовні»³⁸. Головний стимул мобілізації національних сил вбачали в організації національної революції та встановленні національної диктатури з главою держави на чолі. Стосовно інших політичних рухів було проголошено, що ОУН «протиставляється усім партійним та клясовим угрупованням»³⁹. Релігійна політика націоналістів передбачала відлучення церкви від держави і співпрацю з нею в рамках духовного виховання населення.

Коротко підсумовуючи основні складові ідеології ОУН, зауважимо, що ідейна платформа українських націоналістів, сформована в кінці 1920-х рр. не вирізнялася жодною містичністю, а радше – радикальністю намірів. У ній не було релігійного символізму, формули спасіння тощо. Незважаючи на явні впливи ідеології Д. Донцова на світогляд членів ОУН, у програмних документах Організації знаходимо далеко прагматичніший та раціональніший підхід. Більше того, умовно відкинувши ряд ідеологічних моментів – як-то ідею організації національної революції та диктатури, – бачимо значну кількість аналогій з політичними засадами, до прикладу, Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО). Так, у своїй програмі Об'єднання проголошувало, що «як національна партія підпорядковує воно інтересам нації інтереси поодиноких верств, станів й окремих земель», «не визнає ніяких міжнародніх актів, що сталися проти волі української нації і допустили до поділу живого організму українського народу та його території між поодинокі чужо-національні держави», політичні, економічні, суспільні та культурні домагання виводить зі становища «забезпечення життя, сили і свобідного розвитку нації»⁴⁰.

³² Донцов Д. *Націоналізм*. – Львів, 1926. – С. 30.

³³ Там само. – С. 63.

³⁴ Там само. – С. 47.

³⁵ Донцов Д. *Ідеологія чинного націоналізму // Націоналізм: Антологія*. – 2-ге вид. – К., 2006. – С. 71–73.

³⁶ Там само. – С. 73.

³⁷ Донцов Д. *Націоналізм*. – С. 253.

³⁸ Від Конгресу Українських Націоналістів. – С. 1.

³⁹ Там само. – С. 3.

⁴⁰ Черкавський О. *Українське Національно-Демократичне Об'єднання, його програма і тактика*. – Перемишль, 1927. – С. 2, 7, 3.

Окрім спільного ідеологічного знаменника, в програмах ОУН та УНДО існувала низка спільних позицій щодо внутрішньої політики, зокрема економічної, соціальної, релігійної, освітньої. Така схожість платформ ОУН та найвпливовішої української політичної партії Галичини 1920-х–1930-х рр. пояснюється не лише загальноєвропейською хвилею актуалізації націоналістичних рухів та ідеологій, а й, насамперед, складним суспільно-політичним становищем українського населення на територіях, які у міжвоєнний період перебували у складі одразу чотирьох держав. Відтак саме ідея національного визволення та становлення української державності була однією з найбільш актуальних для українського населення Західної України. Водночас, легальна парламентарна політика українських партій у польському Сеймі не давала бажаних результатів.

Лідер

Питання лідерства знайшло своє відображення в низці документів ОУН. У згаданих постановках Конгресу знаходимо таке формулювання: «Лиш після відновлення державності настане доба її внутрішнього порядкування та переходу до стану монолітного державного тіла [...] на чолі упорядкованої держави стане, покликаний представницьким органом, голова держави, що визначить виконавчу владу відповідальну перед ним та найвищим законодавчим тілом»⁴¹. Голова держави мав ініціювати створення найвищих законодавчих органів, де були б представлені усі суспільні верстви. Водночас, децю інша роль лідеру відводилась у період змагань за національну державність. Так, у проекті реферату про державний устрій авторства Дмитра Андрієвського фігурує термін «Вождь Нації». У документі сказано: «[...] диктатура Вождя Нації має тривати так довго, як довго точитиметься збройна боротьба і триватиме винятковий стан в краю»⁴².

Офіційно Голова Проводу ОУН визначався на Зборі Українських Націоналістів не менше ніж двома третинами голосів⁴³. До

його функцій належав розподіл референтур між членами Проводу, також він міг обрати собі заступника. У разі відсутності чи хвороби Голови ПУНу всі рішення від імені Проводу ухвалював його заступник. Окрім цього, члени Проводу могли ветувати рішення голови двома третинами голосів⁴⁴.

«Великий збір ОУН 1929 р., а до того – дві конференції українських націоналістів, що відбулися відповідно 3-7.11.1927 у Берліні та 8-9.4.1928 у Празі, скликав Євген Коновалець. Його ж кандидатура була одностайно затверджена на роль Голови ПУНу⁴⁵. Водночас, незважаючи на вагомий авторитет Коновальця в націоналістичних колах і його визначну роль у формуванні ОУН, можемо стверджувати, що яскраво вираженого культу Коновальця як лідера не було. Це випливає з доступного сьогодні великого масиву спогадів про нього, документів, пов'язаних з його діяльністю.

За словами Зенона Книша, публіциста, журналіста, члена УВО та ОУН, для молодого покоління українських націоналістів, які ніколи не зустрічалися з Є. Коновальцем, він був «легендарною постаттю, символом спротиву простого українського народу»⁴⁶. Тим часом про свою першу зустріч з полковником З. Книш згадував так: «[...] здавалося мені, що побачу людину типу Ю. Головінського [...], уосіблення влади й рішучості. Замість того стояла передо мною людина спокійна, що нічим особливим не вирізнялася від других, любила жартувати і посміятися»⁴⁷.

Цікаві спогади про зустрічі з Коновальцем залишив колишній працівник канцелярії полковника у Женеві Орест Питляр. Він мав нагоду познайомитися з Головою Проводу ОУН у жовтні 1931 р., ще будучи студентом. «Враження у мене було якесь дивне. Я сподівався побачити когось із диктаторською позою (на подібну Б. Муссоліні) або, принаймні, з конспіративно таємничими манерами, – згадував О. Питляр, – тим часом, це була звичайна скромна людина, що балакала з усіма по-товариськи і любила

⁴¹ *Постанови Конгресу Українських Націоналістів.* – С. 132.

⁴² *Андрієвський Д. Державний устрій: проект реферату 1928 р., 8 грудня // Конгрес українських націоналістів 1929 р.* – С. 181.

⁴³ *Устрій Організації Українських Націоналістів // Конгрес українських націоналістів 1929 р.* – С. 293.

⁴⁴ *Там само.* – С. 293.

⁴⁵ *Мірчук П. Євген Коновалець.* – С. 84.

⁴⁶ *Книш З. Євген Коновалець в очах молодішої генерації УВО // Євген Коновалець та його доба.* – Мюнхен, 1927. – С. 285.

⁴⁷ *Там само.* – С. 286.

жартувати й “підтягати” своїх молодих компаньйонів»⁴⁸. За словами О. Питляра, Є. Коновалець «ніяк не нагадував “клясичного” диктатора, а був людиною ідейною, сильною, але все ж таки з деякими людськими слабкостями»⁴⁹, маючи командний характер, він часом навіть виглядав неспілкуваною людиною⁴⁹.

Цікавим джерелом є листування полковника з В. Мартинцем, який виконував функції секретаря ПУНу. Останній вирізнявся гострим характером і в листах, попри доброзичливі наміри, спілкувався з Є. Коновальцем «сокиркуватим тоном»⁵⁰, на що той не раз відповідав проханням поберегти йому нерви. У стилі ж самого Коновальця не відчутно жодної схильності до диктаторства, а зміст його листів до крайовиків загалом має конструктивний характер. Попри свої повноваження, у спілкуванні з підлеглими Є. Коновалець намагався уникати зверхності та бути доброзичливим.

Перебування лідера ОУН на еміграції не могло посприяти формуванню його культу, а навпаки, було однією з причин розколу в організації.

Таким чином, можемо з певністю стверджувати, що Є. Коновалець, багаторічний лідер українських націоналістів та постать, яку молодь вважала легендарною, не прагнув стати диктатором чи вождем ОУН. До цього слід додати, що й сама Організація не створювалась під її лідера.

Без сумніву, іншою була ситуація після розколу ОУН на мельниківців та бандерівців (тобто після 1939). Так, на Другому великому конгресі ОУН, що проходив у Римі 27 серпня 1939 р. Головою Організації було обрано А. Мельника, якому офіційно надано титул «вождя». Стверджувалося, що А. Мельник як лідер ОУН відповідає лише «перед Богом, нацією і власним сумлінням». Проте втілення формули вождизму на практиці можна побачити, радше, в діяльності радикального крила оунівців, себто ОУН(б).

Члени

Навчання кадрів керівництво ОУН приділяло особливу увагу. Йдеться як про вишкіл військових командирів, так і про загальну ідеологічну підготовку всіх членів.

Засади і місію членства в Організації висвітлюють її офіційні документи. Згідно з Устроєм ОУН⁵¹, юні особи віком від 8 до 15 років могли вступити до Доросту ОУН, а з 15 до 21 – до лав Юнацтва. Нарешті, в віці 21 року можна було претендувати на членство в Організації, для чого вимагалася письмова заява та порука двох дійсних членів ОУН. Протягом перших шести місяців особу, що подала заяву, вважали кандидатом, після чого, в разі виконання певного завдання голови відділу, вона могла стати дійсним членом⁵². У віці 25 років дійсні члени мали можливість стати заприсяженими членами ОУН. Кандидат міг вийти з лав ОУН без погодження з Проводом, однак для дійсних та заприсяжених членів необхідною була згода ПУНу.

У статті «Програма виховання в Організації Українських Націоналістів», опублікованій у «Розбудові нації» за жовтень-листопад 1929 р., є розділ «Провідництво», в якому чітко розписані засади діяльності оунівських провідників: обов'язки і завдання, необхідні особисті якості, методика ухвалення рішень і, нарешті, мета, або устремління⁵³. Саме в останньому підрозділі, що має назву «Провідник стремить», ідеологи ОУН подали тези про героїчність провідників, про їхнє покликання «одуховнювати» працю в Організації, виховувати прикладом тощо⁵⁴. В іншому документі з тією ж назвою (від грудня 1929) знаходимо набагато детальніший опис виховання членів ОУН⁵⁵. Фактично в ньому моделюється цілісний морально-ідеологічний портрет оунівця, яким його бачила ідеологічна референтура ПУНу, – «виразно відмежований націоналістичний тип із питомою собі формою світорозуміння, способу чинитьби та життєвого стилю

⁵¹ Устрій Організації Українських Націоналістів. – С. 291.

⁵² Там само.

⁵³ Програма виховання в Організації Українських Націоналістів // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 10-11 (22-23). – С. 349–352.

⁵⁴ Програма виховання в Організації Українських Націоналістів. – С. 352.

⁵⁵ Програма виховання в Організації Українських Націоналістів. Виховання членства // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 12 (24). – С. 402–407.

⁴⁸ Питляр О. Євген Коновалець в очах молодого студента // Євген Коновалець та його доба. – С. 746.

⁴⁹ Там само. – С. 751.

⁵⁰ Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки... Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. – К., 2003. – С. 49.

взагалі»⁵⁶. «Ідея зобов'язує: до чину, жертви, незломності, перемоги», – говориться в документі; тут детально описані основні життєві принципи українського націоналіста й виклики, які на нього чекають. Автори сформулювали короткі «заповіді волі» для людини, що обрала шлях подвигу:

1. Ти чоловік, доки стремиш піднятися;
2. Твори себе сам;
3. Будь твердий до себе, а будеш справедливий;
4. Не роби зі себе предмету власної любови, а звільнишся від вічного страху за себе, що є твоїм щоденним гостем;
5. Убий все, що хоче твого упадку і знищення;
6. На світі ти не сам – дивись, слухай і постійно пізнавай, щоби ти не зупинився передчасно;
7. Здобувай світ світлом і духом, – бо темнота потрібна для смерти, а спокій для тіла;
8. Запалюй довкола жар свободи – і подай руку тим, що мають тугу за легом;
9. Не піддавайся – і коли ти розп'ятий;
10. Радій, що ти є і що шлях твій нескінченний⁵⁷.

У другому розділі цього документа, який називається «Націоналіст – член», знаходимо десять найважливіших для членів ОУН постанов, що в них кристалізується розуміння життєвих принципів і високої мети оунівця. Ці постанови, однак, важко назвати виявом фанатизму або формулами культу чи містичної місії: український націоналіст, який свідомо і добровільно обрав для себе мету перетворити «в духовім зв'язку однопумців [...] свої ідеали в національно-суспільну дійсність», стає на шлях боротьби за національну ідею. Для цього йому необхідно, насамперед, пройти дорогу «самовиховання» (про це йдеться в однойменному пункті документу), після якого, вже морально самостійний, духовно сформований, він вступає в боротьбу:

- а) Без моральної самостійності членів організація не здатна бути ні творцем, ні виконавцем;
- б) Найсильніша духом «одиниця» сама, відокремлена, нічого історично тривкого не досягає, отже вона повинна організу-

⁵⁶ Програма виховання в Організації Українських Націоналістів. Виховання членства // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 12 (24). – С. 403.

⁵⁷ Програма виховання в Організації Українських Націоналістів. Виховання членства. – С. 405.

вати форми суспільної співпраці так, щоби статись учасником повноти суспільної ідеї;

в) Найкраще сформульований ідеал є безцільний і безсильний, коли не є висловом духової потреби чоловіка й не вимагає від нього чинної боротьби: тому боротьба можлива тоді, коли вона – наслідок волі до вартості;

г) вартістю для націоналіста є сама національна ідея (її минуле, теперішнє і будуче), яку він як свою власну відчуває, «далі її творити хоче й за всяких умов творить».

Подібні тези сформульовані в коротких агітаційних документах ОУН: «12 прикмет характеру українського націоналіста», «44 правила життя українського націоналіста», «Декалог («Десять заповідей українського націоналіста»)» та ін., які аж ніяк не можемо прирівняти до, скажімо, «формули спасіння» К. Кодряну⁵⁸.

Таким чином, проаналізувавши ідеологію та діяльність ОУН на предмет її харизматичності за М. Вебером та К. Йордачі, можна зробити декілька висновків:

- ОУН не створювалась свідомо як харизматична організація, але набула деяких її ознак у пізнішому часі. Попри вплив на ідеологію ОУН концепцій Д. Донцова, Ю. Вассіяна та інших ідеологів націоналізму, в яких можемо вбачати ознаки «харизматичного лідерства», у програмних документах ОУН знаходимо доволі раціональну політичну платформу, котра, деякими пунктами, перекувалася з програмами центристських українських партій, оскільки виражала інтереси українського населення, незадоволеного своїм соціальним становищем та відсутністю власної держави. ОУН мала чітко прописану структуру мету та програму дій.
- До 1939 р. не існувало офіційно утвердженого чи яскраво вираженого культу харизматичного лідера в ОУН (натомість була докладно виписана роль керівника майбутньої держави).

⁵⁸ Див.: 12 прикмет характеру українського націоналіста // <http://www.oun-ura.org/documents/prykmety.html>; 44 правила життя українського націоналіста // <http://lib.oun-ura.org/bandera/r02.html>; Декалог («Десять заповідей українського націоналіста») // ОУН в світі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. (Збірка документів). Бібліотека українського підпільника. – Мюнхен, 1955. – С. 16.

Її офіційні документи того часу на питанні лідерства не акцентують. На практиці можемо говорити, радше, про культ героїв – борців за ідею, проводирів, натхненників. Євген Коновалець, попри великий авторитет серед членів УВО та ОУН та будучи де-юре і де-факто лідером українських націоналістів, на роль харизматичного вождя не претендував.

• Елементи харизматичності в ОУН, без сумніву, існували, і особливо увиразнилися після розколу 1939–1941 рр. Це, до прикладу, її «місійна легітимізація», культ героїв, релігійний фактор (але не містичний). Проте, їх не слід вважати визначальними.

ГАЛИНА СТАРОДУБЕЦЬ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВИНИЩУВАЛЬНИХ БАТАЛЬЙОНІВ У 1944–1945 РОКАХ

Від першої половини 1944 р. в зайнятих радянськими військами у районах західних областей України паралельно з формуванням місцевих органів партійно-радянської влади, тривала робота зі створення при структурах НКВД так званих винищувальних батальйонів (ВБ) і груп самооборони (ГС). В сучасній науковій літературі невиправдано мало уваги приділено генезі цих парамілітарних формувань, а також їхній участі в процесі відновлення радянської влади в краї.

Коротку характеристику їхньої діяльності та аналіз причин створення знаходимо в одному з нарисів, уміщеному в підсумковому виданні напрацювань робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА¹.

Цікава інформація про генезу ВБ на Станіславщині міститься у низці статей Олега Безносюка. У своєму дисертаційному дослідженні він чи не вперше у вітчизняній історичній науці зробив спробу комплексно висвітлити проблему існування ВБ на Прикарпатті. З історико-правових позицій він аналізує форми й методи їхньої діяльності в контексті суспільно-політичних процесів, що відбувались у довоєнний і повоєнний періоди в Західній Україні².

Роль ВБ Львівщини у руйнуванні повстанського запілля розкрито у статті Тараса Ремарчука. Однак його висновок про те,

¹ Лисенко О. *Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом // Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історичні нариси / Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 354–355.*

² Безносюк Олег Петрович. *Діяльність винищувальних батальйонів та груп охорони громадського порядку на Прикарпатті в 1944–1954 роках. : Дис... канд. наук: 07.00.01. – 2008.*